

CONSIDERAȚII ASUPRA ȘTAMPILELOR SINOPEENE DE LA EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC

LIVIA BUZOIANU

Mărturiile comerțului sinopean se oglindesc în special în materialele arheologice. Cel mai important izvor pentru stabilirea legăturilor de comerț exterior ale Sinopei sînt ștampilele ceramice. Este recunoscută¹ răspîndirea aproape absolută a ștampilelor ceramice sinopeene pe țărmurile Mării Negre. În ceea ce privește arealul Pontic, ștampilele sinopeene provin din partea vestică și, mai ales, cea nordică a Mării Negre². Studiile recente consacrate acestei probleme au relevat inițierea concomitentă a exportului sinopean în nordul și vestul Mării Negre pînă la sud de Callatis³ și au recunoscut Histria și Callatisul ca parteneri principali pentru Sinope pe coasta occidentală a acestui areal⁴. Lucrarea noastră încearcă să stabilească poziția economică a Tomisului⁵ între centrele importatoare de produse amforice, surprinzînd, unde este cazul, particularitățile lui de dezvoltare.

Situația de ansamblu a importurilor de amfore ștampilate între materialele rezultate din săpătura de la Edificiul roman cu mozaic se prezintă după cum urmează :

Thasos	60 exemplare	17,1%
Sinope	105 exemplare	30 %
Rhodos	123 exemplare	35,1%
Heraclea	3 exemplare	0,8%
Chersones	3 exemplare	0,8%
Cnidos	aprox. 36 exemplare	10,2%
Cos	2 exemplare	0,5%
Proveniență nedeterminată	18 exemplare	5,1%

Total = 350 exemplare

¹ B. N. Grakov, *Drevnegreceskie keramiceskie kleima s imenami astinomov*, M., 1929, p. 31.

² I. B. Brașinsky, *Antičiniî gorod*, Moscova, 1963, p. 133—134.

³ Idem, *op. cit.*, p. 140.

⁴ M. Lazarov, *Izvestiya Varna*, XIV (XXIX) 1978, p. 16 sqq. Spre orientare vezi și M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, *Dacia* NS XIII, 1969, p. 137.

⁵ Un prim studiu asupra situației economice a Tomisului în perioada elenistică îl aflăm la M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, *SCIV*, 19, 1963, 1, p. 41—61.

Pentru a obține o situație comparabilă cu celelalte centre importatoare, aplicăm și noi procedeul reducerii la jumătate a toartelor rhodiene⁶. Deși în acest caz situația numerică și procentuală comportă modificări în favoarea Sinopei, ne manifestăm opinia asupra existenței simultane pe piața tomitană a produselor sinopeene și rhodiene⁷, acestea cu atât mai mult cu cât s-a constatat că nu toate amforele sinopeene poartă ștampilă⁸ și au fost găsite și exemplare de Sinope cu ambele torți ștampilate⁹.

Thasos	60 exemplare	20,80%
Sinope	105 exemplare	36,40%
Rhodos	61 exemplare	21,10%
Heraclea	3 exemplare	1,040%
Chersones	3 exemplare	1,040%
Cnidos	aprox. 36 exemplare	12,50%
Cos	2 exemplare	0,690%
Proveniență nedeterminată	18 exemplare	6,20%
Total 288 exemplare		

Coroborînd datele noastre la situația semnalată cu ocazia studierii primului lot de ștampilate de la Tomis¹⁰, obținem următoarea reprezentare cantitativă și procentuală :

Thasos	74 exemplare	20,40%
Sinope	123 exemplare	33,90%
Rhodos	84 exemplare	23,20%
Heraclea	9 exemplare	2,40%
Chersones	3 exemplare	0,80%
Cnidos	42 exemplare	11,60%
Proveniență nedeterminată	23 exemplare	6,30%
Cos	4 exemplare	1,10%
Total 362 exemplare		

Între materialele arheologice de epocă elenistică semnalate în nivelul VII, corespunzător sec. III-I î.e.n. în săpătura de la Parcul Catedralei¹¹, se numără și 41 toarte ștampilate dintre care 10 sînt de prove-

⁶ Rezerve față de procedeul împărțirii la doi a amforelor rhodiene vezi la V. Eftimie, *Dacia* NS III, 1959, p. 200 și n. 13; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 47.

⁷ I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 138 și n. 29.

⁸ I. B. Brașinsky, SA, 1961, 3, p. 179 sqq.; idem, *Anticini gorod*, p. 135.

⁹ V. V. Skorpil, IAK, 51, Petrograd, 1914, p. 125, N. 22; B. N. Grakov, *op. cit.*, p. 37—38.

¹⁰ M. Gramatopol — Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 47.

¹¹ A. Rădulescu, C. Scorpan, *Pontica*, VIII, 1975, p. 25.

niență sinopeană¹². Pe traseul drumului dintre Tomis și Axiopolis¹³ au fost semnălate 6 exemplare sinopeene la Poarta Albă¹⁴ databile în sec. II î.e.n., 2 exemplare la Medgidia¹⁵ și cite un exemplar la Palas¹⁶, Valul lui Traian¹⁷, Basarabi¹⁸, Nicolae Bălcescu¹⁹ și Cernavodă²⁰. Existența pe aceste exemplare a unor nume de astynomi Αἰσκίνης II, Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρον, Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου, Ἰκέσιος ὁ Βακκίου, Μνησικλῆς, prezente la Tomis într-un număr apreciabil, constituie o dovadă în plus²¹ a circulației comerciale pe artera respectivă aflată sub controlul Tomisului.

Observațiile de natură onomastică ne permit punerea în evidență pentru zona vest-pontică a unor „noi” asociații de nume astynom-producător :

astynom	Εὐχάριστος	—	producător	Νικίας
astynom	Μνήσις	—	producător	Ποσειδώνιος
astynom	Αἰσκίνης II	—	producător	Δᾶς
astynom	Ἀνθεστήριος ὁ Νουμηνίου	—	producător	Παπῆς
astynom	Εὐχάριστος ὁ Καλλισθένου	—	producător	Φιλήμων
astynom	Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος	—	producători	Κεφαλίων ἤ Νομήνιος
astynom	Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου	—	producători	Εὐμάχος ἤ Μένων
astynom	Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου	—	producător	Κτῆσων etc.

În cazul asocierii unui astynom cu producători comuni mai multor grupe cronologice²², am preferat să luăm în considerare încadrarea cronologică a astynomului. Este situația asocierii activității astynomului Ἀντίμαχος cu producătorii Καλλισθένης (inv. 11247) și Σιμαλίων (inv. 11246); a astynomului Ἀριστίων cu producătorul Πρῶτος (inv. 11152); a atynomului

¹² Stampilele amforice de la Parcul Catedralei se repartizează după cum urmează : Sinope — 10 exemplare ; Thasos — 9 exemplare ; Rhodos — 9 exemplare ; Heraclea — 3 exemplare ; Chersones — un exemplar ; Cnidos — 2 exemplare ; incerte — 6 exemplare ; romană — un exemplar.

¹³ M. Irimia, Pontica, VI, 1973, p. 65.

¹⁴ Idem, *op. cit.*, p. 29 sqq.

¹⁵ Al. Popcea, SCIV, 18, 3, 1967, p. 511—512.

¹⁶ M. Irimia, Pontica XIII, 1980, p. 86.

¹⁷ Idem, Pontica VI, 1973, p. 63.

¹⁸ Idem, Pontica XIII, p. 81.

¹⁹ Idem, Pontica VI, p. 44.

²⁰ Idem, Pontica XIII, p. 84.

²¹ Idem, Pontica VI, p. 65 ; C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, Dacia NS XXII, 1978, p. 194 ; R. Vulpe, Pontice II, 1969, p. 155.

²² În repartizarea numelor pe grupe cronologice am avut în vedere B. N. Grakov, *op. cit.*, passim.

Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος cu producătorii Μενίσκος (inv. 11217) și Νουμήνιος (inv. 11190), sau a astynomului Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου cu producătorii Ἡρακλείδης (inv. 11241) și Κτήσων (inv. 11216). Prezența astynomului Μνήσις cu producători din prima grupă cronologică — Ἀρχεπτόλεμος și Γόλας plasează activitatea acestui astynom la limita dintre subgrupa I B și grupa a II-a cronologică. Deși pentru producătorul Κεφαλίων este indicată numai grupa a V-a cronologică, prezența acestuia cu astynomul Ἀριστίων pe o ștampilă care și-a aflat analogii perfecte în două exemplare mai vechi de la Callatis²³, ne determină să acceptăm ca perioadă de activitate a acestui producător și grupa a IV-a cronologică²⁴. Pentru astynomul Πυθοκλῆς și producătorul Πύθης, care au comun grupele cronologice II și III, am luat în considerare limitele grupei a III-a²⁵.

Raportul numeric, atunci când avem un număr considerabil de exemplare aparținând unui anumit astynom prezent în două centre situate la limite geografice, în cazul nostru Histria și Callatis, este în măsură să ne dea o imagine a direcțiilor de difuzare a produselor amforice. Rezultatele nu exclud erori inerente datorate faptului că în cazul Histriei numărul descoperirilor a crescut cu câteva sute²⁶ de la data publicării primului catalog²⁷; pe de altă parte, asemenea descoperiri continuă să se facă și situația numerică comportă modificări de la o etapă de săpături la alta. În ciuda acestor neajunsuri, se pot face câteva observații: dacă pentru primele două grupe cronologice raportul frecvenței numelor de astynom pentru Histria și Callatis este în general de paritate²⁸, începând cu grupa a III-a cronologică raportul se modifică ușor în favoarea Callatisului — caz de excepție astynomul Εὐχάριστος cu 26 exemplare la Callatis și 4 exemplare la Histria²⁹ — pentru ca în grupa a IV-a să devină net avantajos coloniei doriene³⁰. Pentru ultimele două grupe cronologice raportul cunoaște fluctuații, la început, se pare, cu ușor avantaj pentru Callatis, mai târziu pentru Histria³¹.

Acum însă este perioada când Tomisul începe să se impună ca centru importator remarcabil între coloniile vest-pontice. Ἰκέσιος ὁ Βακκίου

²³ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia NS XIII, p. 193, nr. 399—400.

²⁴ Producătorul Κεφαλίων apare și cu alți astynomi din grupa a V-a: Δημήτριος II (M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 197, nr. 430), Ἰκέσιος (Th. Sauciu-Săveanu, Dacia VII—VIII, 1937—1940, p. 262, nr. 45), Λέων (V. Canarache, *Importul amforelor ștamplate la Istria*, București, 1957, p. 131, nr. 298).

²⁵ În acest sens vezi și M. Lazarov, *op. cit.*, p. 33, nr. 16.

²⁶ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 198 și n. 5; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 128 și n. 6, 7.

²⁷ V. Canarache, *op. cit.*

²⁸ Vezi M. Lazarov, *op. cit.*, tabele p. 28—59.

²⁹ Idem, *op. cit.*, p. 30, nr. 4.

³⁰ Oferim spre exemplificare următoarele nume: Αίσχίνης II: 43 exemplare Callatis; 4 exemplare Histria; Ἀντίμαχος: 36 exemplare Callatis, 9 exemplare Histria; Δημήτριος: 12 exemplare Callatis, 5 exemplare Histria; Ἀρτεμίδωρος: 22 exemplare Callatis, 4 exemplare Histria, etc.

³¹ De exemplu astynomul Ζῆνις ὁ Ἀπολλοδώρου 1 exemplar Callatis, 4 exemplare Histria; Μαντίθεος ὁ Πρωταγόρου: 3 exemplare Callatis, 7 exemplare Histria; Μνήσις ὁ Φορμίωνος: 1 exemplar Callatis, 4 exemplare Histria, etc.

este prezent la Tomis cu 4 exemplare față de un exemplar Callatis³² și trei exemplare Histria³³; Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμιου — 5 exemplare; Ποσίδειος ὁ Θεαρίωνος și Πυθόχρηστος ὁ Ἀπολλωνίδου fiecare cu câte 8 exemplare la Tomis³⁴. Prezența ultimului cu 5 exemplare la Histria³⁵ față de 1 exemplar Costinești³⁶ și 2 exemplare Callatis³⁷, ne conduce la ipoteza unei difuzări dinspre nord spre sud a ștampilelor acestui astynom.

În ce privește emblemele, remarcăm pe ștampilele noastre prezența, în general, a emblemelor de astynomi, reprezentând după Țehmistrenko³⁸ particularitatea ultimei perioade — a IV-a — în evoluția ștampilelor sinopeene, perioadă ce se suprapune grupelor III, IV, V și VI din cronologia lui Grakov. Prezența unor embleme diferite cu astinomul Αἰσχίνης³⁹, indică existența a cel puțin doi astynomi omonimi. Menționarea pe un exemplar a astynomului Αἰσχίνης cu producătorul Ἀρτεμίδωρος, la care se adaugă și caracteristici de pastă și dispunere a legendei, ne determină să luăm în considerare grupa I cronologică, comună ambelor nume.

În discutarea oscilațiilor relațiilor comerciale trebuie avută în vedere, în egală măsură, situația economică a orașului importator și a centrului de export. Din acest punct de vedere avem ca repere cronologice: războiul dintre Bizanț și Callatis aliat cu Histria, purtat pe la anul 260 î.e.n. pentru controlul Tomisului⁴⁰; anul 220 î.e.n. când Mithridates II atacă Sinope⁴¹ și 183 î.e.n., data la care orașul este capturat de Farnakes I, devenind capitală a regilor din Pont.

Deși textul lui Memnon nu indică mobilurile care au determinat că Byzantion să intervină în ajutorul Tomisului, este de presupus că la data conflictului Tomisul era recunoscut ca punct comercial de perspectivă⁴² pe coasta vest-pontică, titlul de ἐμπόριον reflectînd, așa cum s-a arătat⁴³, o funcție economică și nu o stare politică. Putem considera deci mijlocul sec. III î.e.n. ca dată post quem de dezvoltare economică deosebită⁴⁴ a cetății tomitane, supusă în același timp fenomenului de

³² M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 212, nr. 557.

³³ V. Canarache, *op. cit.*, nr. 283, 284, 285.

³⁴ Am avut în vedere și exemplarele mai vechi publicate în SCIV, 19, 1, 1963, p. 54, nr. 27—28, și p. 55, nr. 29.

³⁵ V. Canarache, *op. cit.*, nr. 333, 334, 335, 336 (2 exemplare).

³⁶ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, catalog, nr. 1125.

³⁷ Idem, *op. cit.*, nr. 577—578.

³⁸ V. I. Țehmistrenko, SA, 1, 1958, p. 68.

³⁹ Idem, *op. cit.*, p. 56 și în special p. 59.

⁴⁰ Memnon, FHG, III, p. 537 = F. Gr. Hist., III B, p. 347—348, fr. 13(21).

⁴¹ Polybiu, *Hist.*, IV, 56.

⁴² D. M. Pippidi, *Contribuții* 2, p. 34; 175/22; 155; 216; R. Vulpe, *HAD*, p. 85—86; I. Stoian, *Tomitana*, p. 20, 21.

⁴³ R. Vulpe, *Pontice* II, p. 153 și 155. Că Tomisul la data respectivă avea un statut politic de πόλις elenistic deținătoare a unei χώρα apare clar din textul lui Memnon: περί Τομέως τοῦ ἐμπορίου... ὁ τοῖς Καλλατιανοῖς ἕμπορον ἦν (Vezi și D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 155 și 175/22.

⁴⁴ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 154; D. M. Pippidi, *DID* I, p. 237 și n. 69, 70, 71.

criză economică comun cetăților din Pontul Stîng în ultimele două secole î.e.n.⁴⁵.

În ce privește Sinope, cele două evenimente marchează o perioadă de criză economică⁴⁶; referitor la primul eveniment, Polybiu⁴⁷ ne informează de un ajutor material dat de rhodieni sinopeenilor între care 10 000 amfore cu vin⁴⁸. Data coincide cu deosebitul avînt al importurilor rhodiene⁴⁹, mai ales după anularea τέλος-ului impus de bizantini mărfurilor în tranzit prin Strîmtori⁵⁰. În schimb, trecerea orașului Sinope sub autoritatea regilor din Pont, dacă la început a determinat o scădere a vieții economice, a fost urmată la scurt timp de o perioadă de avînt economic prelungit pînă la pierderea Orașului de către Mithridates VI Eupator⁵¹.

Sînt recunoscute⁵² în general două perioade de vîrf ale comerțului sinopean: prima începe de la jumătatea sec. IV î.e.n. și durează pînă la 220 î.e.n. și este privită ca o consecință generală a înfrîngerii atenienezilor în războiul peloponeziac cu premise mai apropiate în atitudinea lui Eumelos față de grecii din Pont⁵³. Cea de a doua perioadă, bine reprezentată în coloniile vest-pontice⁵⁴, se plasează în sec. II î.e.n., începînd cu al treilea deceniu al acestui secol, și este favorizată de politica încurajatoare promovată de regii Pontului⁵⁵.

Este cunoscut faptul că deocamdată nu există o cronologie absolută unanim acceptată pentru ștampilele ceramice din Sinope. Cronologia inițială, stabilită de B.N. Grakov⁵⁶ a suferit corective ulterioare. Dacă în privința momentului de început al ștampilării, însuși Grakov⁵⁷ și după el alți cercetători⁵⁸ sînt de acord cu stabilirea lui la mijlocul

⁴⁵ D. M. Pippidi, *Contribuții* 2, p. 200 sqq; idem, DID, I, p. 230 și în special p. 268; I. Stoian, *op. cit.*, p. 24 sqq.

⁴⁶ I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 138.

⁴⁷ Polybiu, IV, 56.

⁴⁸ Referitor la acest ajutor, I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 138 și n. 29 remarcă faptul că produsul de bază al exportului sinopean era uleiul de măsline și nu vinul, admitînd pe această bază existența simultană pe piețele de desfacere a produselor sinopene și rhodiene.

⁴⁹ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 200; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 19, 1, 1968, p. 49; Idem, Dacia NS XIII, p. 147—148; D. B. Șelov, *Keramiceskie kleima iz Tanaisa III—I vekov do n.e.*, Moscova, 1975, p. 26; M. Lazarov, *Izvestija Varna XIII (XXVIII)* p. 10, schema 1.

⁵⁰ D. M. Pippidi, *Contribuții* 2, p. 44 și n. 48.

⁵¹ I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 138—139; V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 149.

⁵² I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 137 și 141.

⁵³ Vezi nota 47; Diodor, XX, 25; referitor la intervenția aceluiași rege în favoarea callatienilor, după asediul lor din 310—309 î.e.n., vezi D. M. Pippidi, *Contribuții* 2, p. 132 și 163.

⁵⁴ M. Lazarov, *Izvestija Varna XIV (XXIX)*, 1978, p. 16 tabelul II; vezi și nota următoare.

⁵⁵ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 149.

⁵⁶ Vezi nota 1.

⁵⁷ B. N. Grakov, MIA, 36, M., 1954, p. 90.

⁵⁸ S. A. Semenov, *Raport la a III-a Sesiune de Arheologie*, Kerçi, 1963; I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 133, idem, Eirene, XI, 1973, p. 127.

sec. IV î.e.n.⁵⁰, data de sfârșit a ștampilării, anii 70 î.e.n. la Grakov, este coborâtă la ultimile decenii ale sec. II î.e.n.⁶⁰ sau între primul și al doilea sfert al aceluiași secol⁶¹. Stampoilele din ultimele trei grupe cronologice, care sînt și cele mai numeroase — 61,5% la noi — sînt încadrate în limite de timp care variază din al doilea sfert al sec. II î.e.n. pînă în primul sfert al sec. I î.e.n. la Grakov, și de la mijlocul sau ultimul sfert al sec. III î.e.n., ocupînd întreg sec. II î.e.n. sau primele trei sferturi ale sec. II î.e.n., în schemele propuse de Semenov, Brașinsky și Vasilenko⁶².

Lipsa unui consens în atari încercări de cronologie care, toate, au ca punct de plecare clasificarea propusă de B.N. Grakov, probează faptul că datarea relativă stabilită de acest cercetător își păstrează încă semnificația. Aceasta pe de o parte, și absența unui context arheologic la materialul studiat de noi, pe de altă parte, ne determină să luăm în considerare această clasificare cronologică ce ne oferă în același timp și posibilitatea unor statistici comparative între centrele importatoare de amfore sinopeene.

Situația cronologică a ștampilelor sinopeene de la Edificiul roman cu mozaic se prezintă după cum urmează⁶³ (Fig. 1) :

grupa I : mijlocul sec. IV-270 î.e.n.	2 exemplare	1,90%
grupa II : 270—220 î.e.n.	7 exemplare	6,60%
grupa III : 220—180 î.e.n.	2 exemplare	1,90%
grupa IV : 180—150 î.e.n.	15 exemplare	14,20%
grupa V : 150—120 î.e.n.	26 exemplare	24,70%
grupa VI : 120—70 î.e.n.	18 exemplare	17,10%
comune grupelor V—VI	5 exemplare	4,70%
nedatate	30 exemplare	28,50%

Compararea datelor noastre cu situația cunoscută⁶⁴ pentru Histria și Callatis și înscrierea lor într-un grafic orientativ, ne conduce la următoarele observații (fig. 2)⁶⁵ :

1. prezența importurilor sinopeene pentru toate trei coloniile Histria, Tomis și Callatis încă de la jumătatea sec. IV î.e.n. În felul acesta

⁵⁰ Cf. totuși V. I. Tehmistrenko, SA, 1960, 3, p. 68 și B. A. Vasilenko, SA, 1971, p. 249—250, care admit o datare și mai timpurie în primul sfert al sec. IV î.e.n., dacă nu chiar în ultimul sfert al sec. V î.e.n.

⁶⁰ S. A. Semenov, *op. cit.* ; I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 133 ; B. A. Vasilenko, *op. cit.*, p. 249—250.

⁶¹ V. I. Tehmistrenko, *op. cit.*, p. 47 și n. 106 cu obiecții la D. B. Selov, *op. cit.*, p. 137—138.

⁶² Vezi sintetizate aceste cronologii la M. Lazarov, *op. cit.*, p. 13, tabel I.

⁶³ Facem cu această ocazie corectările necesare situației importurilor sinopeene prezentate de noi într-o primă formă în Pontica XIII, p. 127—128.

⁶⁴ Vezi și M. Lazarov, *op. cit.*, p. 19, schema 1.

⁶⁵ În configurarea grafică am luat în considerare pentru Tomis și exemplarele publicate în SCIV, 19, 1, 1968 ; în cazul acesta grupa a III-a ajunge la un total de 7 exemplare ; grupa a IV-a : 17 exemplare ; grupa a V-a : 33 exemplare ; grupa a VI-a : 20 exemplare.

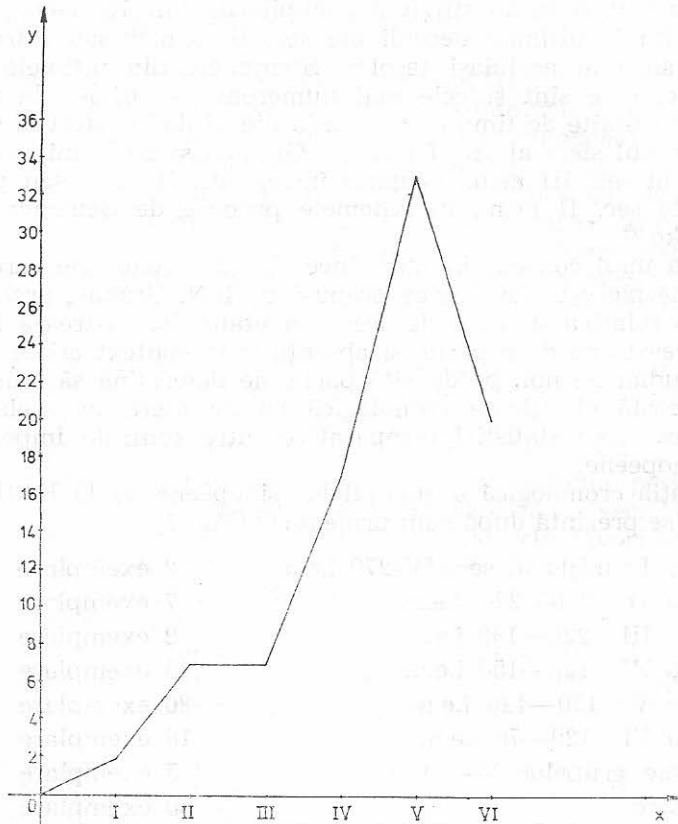

Fig.1.Reprezentare grafică a importului sinopean la Tomis.

apare clar pentru toate aceste colonii existența relațiilor comerciale cu Sinope independente de importurile nord-pontice și la o dată mai timpurie față de restul coloniilor situate la sud de Callatis ⁶⁶ ;

2. creșterea importurilor sinopeene pe parcursul sec. III î.e.n. cu premisă în acțiunea de curățare de pirați a bazinului Mării Negre, purtată de basileul bosporan Eumelos ⁶⁷ ;

3. atingerea unei faze de apogeu comercial la Histria și Callatis în al doilea sfert al sec. II î.e.n. ca urmare a redresării comerțului sinopean ⁶⁸ încă de la sfârșitul sec. III î.e.n. spre coasta vest-pontică ;

4. o nouă dezvoltare comercială în a doua jumătate a sec. II î.e.n., prelungită și în primul sfert al secolului următor. Această dezvoltare

⁶⁶ I. B. Brașinsky, *Anticinii gorod*, p. 140 ; M. Lazarov, *op. cit.*, p. 16, tabel II și p. 28 tabel VI.

⁶⁷ Vezi mai sus notele 47 și 48.

⁶⁸ I. B. Brașinsky, *op. cit.*, p. 141, 142.

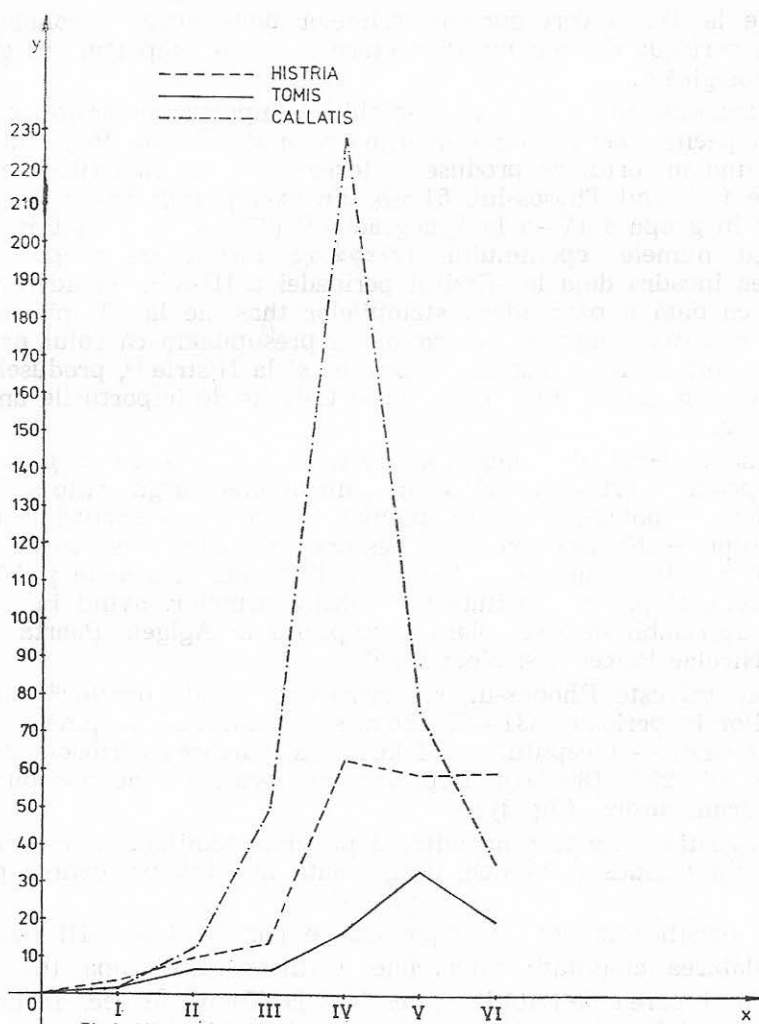

Fig.2. Situația importurilor amforelor de Sinope la Histria, Tomis și Callatis.

orientată, în general, spre coasta nord-pontică⁶⁹, este evidentă la Tomis la începutul intervalului, când se atinge faza maximă a importului sinopean, și anunțată la Histria⁷⁰ pentru perioada 120—70 î.e.n., timp în care celelalte colonii cunosc un regres economic⁷¹.

Datele puse în valoare de studierea ștampilelor amforice de la Edificiul roman cu mozaic vin să umple un gol în privința importurilor

⁶⁹ Idem, *op. cit.*, p. 142.

⁷⁰ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199 semnalează frecvența maximă a ștampilelor din Sinope la Histria tocmai în grupa a VI-a a lui Grakov.

⁷¹ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 140.

sinopeene la Tomis corespunzând primelor două grupe cronologice și confirmă perioada de maximă dezvoltare a acestor importuri în grupa a V-a cronologică⁷².

Considerate în situația de ansamblu a importurilor amforice, ștampilele sinopeene apar la Tomis în urma celor de Thasos. Raportul cantitativ privind importul de produse amforice la Tomis la mijlocul sec. IV î.e.n. este favorabil Thasos-ului. 51,60% din exemplarele thasiene sînt încadrabile în grupa a IV--a la Vinogradov⁷³ (350—330 î.e.n.) Deși exemplarul cu numele eponimului Τελεφάνης însoțit de prepoziția ἐπί s-ar putea încadra deja la sfîrșitul perioadei a III-a⁷⁴, considerăm deocamdată ca dată a pătrunderii ștampilelor thasiene la Tomis mijlocul sec. IV î.e.n. Acest fapt ne determină să presupunem că rolul principal pe piața tomitană l-au avut la început, ca și la Histria⁷⁵, produsele din Thasos, aceeași funcție fiind deținută la Callatis de importurile amforice din Heraclea⁷⁶.

Numărul redus al ștampilelor din Heraclea la Tomis, deși anunțate încă din primul sfert al sec. IV î.e.n.⁷⁷, nu ne oferă argumente suficiente de susținere a ipotezei prezenței regulate a acestor importuri la o dată atît de timpurie. Nu este exclus ca descoperirile viitoare să ateste o prezență mai bogată a importului heracleian la Tomis în a doua jumătate a sec. IV î.e.n. și prima jumătate a secolului următor, avînd în vedere numărul apreciabil de exemplare descoperite la Agigea, Poarta Albă, Castelu, Nicolae Bălcescu și Medgidia⁷⁸.

În ce privește Rhodos-ul, s-a remarcat cu altă ocazie⁷⁹ apariția importurilor în perioada 331—275 î.e.n. și continuarea lor pînă la sfîrșitul sec. II î.e.n. — începutul sec. I î.e.n., cu marcarea perioadei de apogeu între anii 220—180 î.e.n. Reprezentarea grafică a datelor pune în evidență următoarele : (fig. 3) :

— apariția aproape concomitentă pe piața tomitană a importurilor amforice din Rhodos și Sinope, deocamdată mai intense pentru primul centru ;

— intensificarea acestor importuri pe parcursul sec. III î.e.n. ;

— slăbirea activității comerciale a Rhodos-ului după 166 î.e.n.⁸⁰

— continuarea activității comerciale la Tomis în sec. II î.e.n. și începutul sec. I î.e.n. în primul rînd cu produse din Sinope. Importurile rhodiene, deși prezente, sînt reduse cantitativ în comparație cu perioada anterioară.

⁷² M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, SCIV, 19, 1, 1968, p. 49.

⁷³ Iu. G. Vinogradov, NE, X, 1972, p. 35.

⁷⁴ Idem, *op. cit.*, p. 32.

⁷⁵ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 199.

⁷⁶ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, Dacia NS XIII, p. 147.

⁷⁷ I. B. Brașinsky, NE, V, 1965, p. 27 ; B. A. Vasilenko, NE, XI, 1974, 4,

p. 6—7.

⁷⁸ M. Irimia, Pontica VI, *passim*.

⁷⁹ L. Buzoianu, Pontica XIII, p. 119—139.

⁸⁰ V. Eftimie, *op. cit.*, p. 198—199.

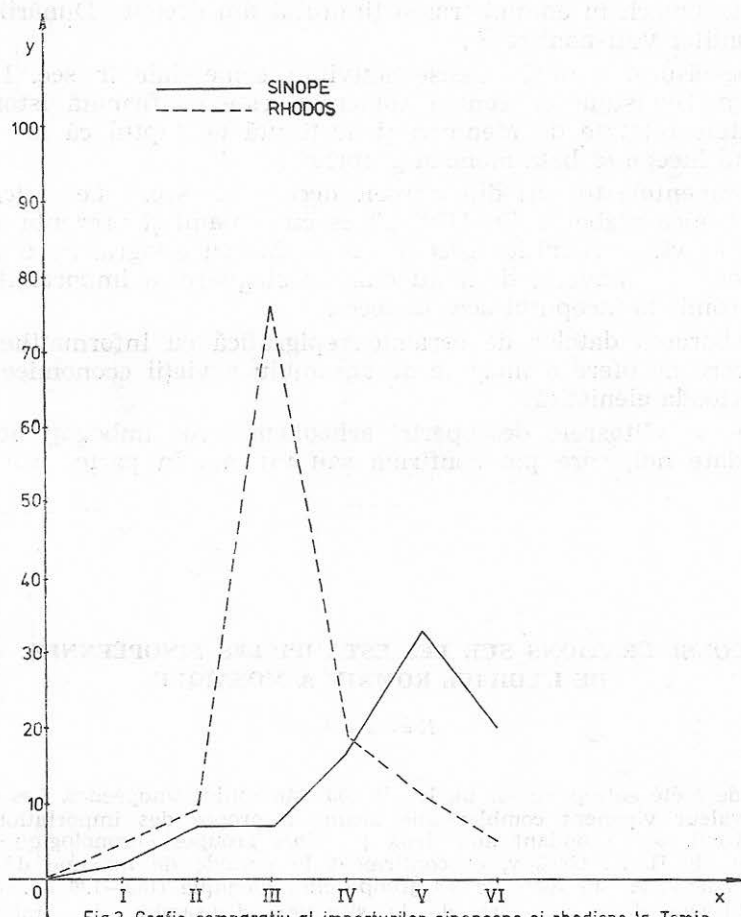

Fig.3. Grafic comparativ al importurilor sinopeene și rhodiene la Tomis.

Situația prezentată ne permite câteva observații cu caracter general :

1. începutul unei activități comerciale stabile la Tomis la jumătatea sec. IV î.e.n. și prefigurarea Thasos-ului ca prim centru exportator pe piața tomitană. Acest moment poate fi legat, credem, de „politica tragică” inițiată de Filip al II-lea și continuată de Alexandru Macedon⁸¹ ;

2. anunțarea la sfârșitul sec. IV î.e.n. a unui comerț înfloritor la Tomis prin apariția simultană aici a importurilor din Rhodos, Sinope, Heracleea și Chersones. Nu este lipsită de plauzibilitate dezvoltarea Tomisului la această dată în directă legătură cu măsurile de siguranță

⁸¹ D. M. Pippidi, DID I, p. 195—197.

luate de Lysimach în administrarea ținutului din dreapta Dunării, inclusiv a coloniilor vest-pontice⁸² ;

3. desfășurarea unei intense activități comerciale în sec. III î.e.n. Importanța Tomisului ca centru comercial este confirmată istoric de evenimentele relatate de Memnon și susținută de faptul că la această dată orașul începe să bată monedă proprie⁸³.

Evenimentele tulburi din primele decade ale sec. I î.e.n., legate de cel de-al treilea război al lui Mithridates cu romanii și prezența acestora din urmă în viața coloniilor grecești de la Marea Neagră, ne determină să considerăm o scădere, dacă nu chiar o stagnare, a importurilor amforice la Tomis la începutul acestui secol.

Coroborarea datelor de ceramică epigrafică cu informațiile izvoarelor literare ne oferă o imagine de ansamblu a vieții economice la Tomis în perioada elenistică.

Desigur, viitoarele descoperiri arheologice vor îmbogăți acest tablou cu date noi, care pot confirma sau infirma în parte concluziile noastre.

CONSIDÉRATIONS SUR LES ESTAMPILLES SINOPÉENNES DE L'EDIFICE ROMAIN À MOSAÏQUE

Résumé

L'étude a été entreprise sur un lot de 105 estampilles sinopéennes. Les données mises en valeur viennent combler une lacune à propos des importations sinopéennes à Tomi, correspondant aux deux premiers groupes chronologiques de la classification de B. N. Grakov, et confirment la période de maxime développement de ces importations dans de Ve groupe chronologique (150—120 av.n.è.).

Considérées dans le cadre de la situation d'ensemble des importations d'amphores, on remarque l'apparition sur le marché de Tomi des importations sinopéennes, chronologiquement à la suite de celles de Thasos et, en quelque sorte, simultanément avec les produits rhodiens. Après l'affaiblissement de l'activité commerciale de Rhodes, les exemplaires sinopéens atteignent l'apogée de leur diffusion ; mais les événements troubles du Ier mènent à l'affaiblissement, sinon à la stagnation de l'activité commerciale de la ville.

⁸² D. Berciu, DID I, p. 131—135 și 19 cu n. 55 ; D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 214—215.

⁸³ E. Condurachi, B. St. Ac., seria st. ist. fz. econ. juridice, t. II, nr. 1, 1950, p. 15—29 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 21.

STAMPILE SINOPEENE DE LA EDIFICIUL ROMAN CU MOZAIC

Nr. crt.	Nr. Inv.	ASTYNOMI	PRODUCĂTORI	SIMBOL	OBSERVAȚII
1.	2.	3.		4.	5.
<i>GRUPA 1. subgrupa A</i>					
1.	11225	ἰστιαῖος	Μάνης	vultur pescar	
<i>GRUPA I, subgrupa B</i>					
2.	11213	Αἰσχίνης	Ἄρτεμίδωρος	rupt	
<i>GRUPA a II-a</i>					
3.	11273	Ἀριστοφάνης	cal de mare vas	
4.	11188	Εὐχάριστος	Νικίας	floare	comună gr. a II-a
5.	11245	Μαντίθεος	—	cap de bărbat	
6.	11154	Μνησις	Ἀρχεπτόλεμος	probabil cap de bărbat	producător gr. I
7.	11160	Μνησις	Γόλας	ciorchine	producător gr. I
8.	11184	Μνησις	Ἐκαταῖος	rupt	comună gr. a II-a
9.	11234	Μνησις	Ποσειδώνιος	rupt	comună gr. a II-a
<i>GRUPA a III-a</i>					
10.	11226	Μνησικλῆς	— Μνησις ὁ Νευμηνίου	probabil ciorchine	
11.	11207	Πυθοκλῆς	— Πύθης	rupt	comune gr. II—III.
<i>GRUPA a IV-a</i>					
12.	11170	Αἰσχίνης	— Δᾶς	ciorchine ↓	comună gr. a IV-a
13.	11203	Αἰσχίνης	— ... ΙΑ {ΟΣ (Ἐστιαῖος?)	ghioagă ↓	comună gr. a IV-a
14.	11211	Αἰσχίνης	—ΣΟΥ	ghioagă ↓	
15.	11242	Αἰσχίνης	— ΦΟΥ (Φιλοκράτου?)	ghioagă ↓	

1.	2.	3.	4.	5.	
16.	11247	'Αντίμαχος	-- Καλλισθένης	cornul abundenței↑	comună gr. a IV-a
17.	11246	'Αντίμαχος	-- Σιμαλίων	cornul abundenței↑	comună gr. a IV-a
18.	11171	'Αριστίων	-- Κεφαλίων	Satir →	producător gr. a V-a
19.	11183	'Αριστίων	-- Μητρόδωρος	Satir ←	
20.	11152	'Αριστίων	-- Πρωτός	Satir →	comună gr. a IV-a
21.	11198	'Αριστίων	-- Σιμαλίων	Satir ←	comună gr. a IV-a
22.	11178	Δημήτριος	-- Δημήτριος	cap cu cunună ←	comună gr. a IV-a
23.	11228	Λέων	--	leu șezînd →	
24.	11165	Λέων ο Λεοντίσκου	-- Δῖος	rupt	
25.	11173	Λέων ο Λεοντίσκου	-- Δῖος	rupt	
26.	11239	Σιμίας	-- 'Αγάθων	vas ↑	comună gr. a IV-a
<i>GRUPA a V-a</i>					
27.	11187	'Ανθεστήριος ο Νουμηνίου	-- Πάπης	ornament la pupa unei corăbii	comună gr. a V-a
28.	11197	'Αντίπατρος ο Νίκωνος	-- ΙΨ ... ΣΙΣ (Μνησις?)	probabil proră de corabie	
29.	11167	'Αντίπατρος ο Νίκωνος	-- ...ΝΩΝ	proră de corabie	
30.	11220	Εὐχάριστος ο Καλλισθένου	-- Φιλήμων	ciorchine ↓	comună gr. a V-a
31.	11161	'Ικέσιος ο Βαχχίου	-- 'Ανδρων	proră de corabie	
32.	11210	'Ικέσιος ο Βαχχίου	-- Κτήσων	proră de corabie	comună gr. a V-a
33.	11240	'Ικέσιος ο Βαχχίου	-- Κτήσων	proră de corabie	comună gr. a V-a
34.	11168	'Ικέσιος ο Βαχχίου	-- Μένων	proră de corabie	comună gr. a V-a
35.	11219	Καλλισθένης	-- Θυαίας	—	comună gr. a V-a
36.	11195	Πολύκτωρ ο Δημητρίου	-- Θυαίας	cap cu barbă ↑	comună gr. a V-a
37.	11169	Ποσίδειος ο Θεαρίωνος	-- Κεφαλίων	zeitate feminină →	
38.	11253	Ποσίδειος ο Θεαρίωνος	-- Κλεάνετος	zeitate feminină →	comună gr. a V-a

1.	2.	3.	4.	5.
39.	11217	Ποσιδειος ó Θεαρῖωνος — Μενίσκος	zeitate femininǎ ↑	comunǎ gr. a V-a
40.	11190	Ποσιδειος ó Θεαρῖωνος — Νουμήνιος	rupt	comunǎ gr. a V-a
41.	11250	Ποσιδειος ó Θεαρῖωνος —	zeitate femininǎ ←	
42.	11255	Ποσιδειος ó Θεαρῖωνος —	zeitate femininǎ ↑	
43.	11180	Πυθόχριστος ó 'Απολλωνίδου — Εὐμαχος	rupt	aceeași legendǎ SCIV, 19, 1, 1968, p. 55, nr. 29
44.	11159	Πυθόχριστος ó 'Απολλωνίδου — Μένων	acrostil ↑	comunǎ gr. a V-a
45.	11186	Πυθόχριστος ó 'Απολλωνίδου — Κ	rupt	
46.	11163	Πυθόχριστος ó 'Απολλωνίδου — Με	acrostil ↑	
47.	11237	Πυθόχριστος ó 'Απολλωνίδου — Σ	sters	
48.	11227	Πυθόχριστος ó 'Απολλωνίδου — χ	acrostil ↑	
49.	11236	Πυθόχριστος ó 'Απολλωνίδου —	acrostil ↑	
50.	11256	Χορηγίων — Κτήσων	Nike conducînd quadriga →	comunǎ gr. a V-a
51.	11259	Χορηγίων ó Λεωμέδοντος — Πρῶτος	Nike conducînd quadriga →	comunǎ gr. a V-a
52.	11201	Χορηγίων ó Λεωμέδοντος —	rupt	
<i>GRUPA a VI-a</i>				
53.	11174	Αἰσχρίων ó 'Αρτεμιδώρου — —	kantharos ↑	
54.	11241	Ζῆνις ó 'Απολλοδώρου — 'Ηραλείδης	rupt	comunǎ gr. a VI-a
55.	11216	Ζῆνις ó 'Απολλοδώρου — Κτήσων	trofee ↑	comunǎ gr. a VI-a
56.	11208	Ζῆνις ó 'Απολλοδώρου — ςΓγ	rupt	
57.	11179	Ζῆνις ó 'Απολλοδώρου — ος	trofee ←	
58.	11202	Ζῆνις ó 'Απολλοδώρου —	trofee ↑	
59.	11205	Λεωμέδων ó 'Επιδήμου — 'Αρίστων	cǎlǎreț →	
60.	11257	Λεωμέδων ó 'Επιδήμου — Σύμμαχος	cǎlǎreț →	comunǎ gr. a VI-a

1.	2.	3.	4.	5.
61.	11244	Λεωμέδων ό 'Επιδήμου ΑΓ' ('Απατούριος?)	călăreț ←	
62.	11254	Λεωμέδων ό 'Επιδήμου —	călăreț →	
63.	11251	Λεωμέδων ό 'Επιδήμου —	călăreț ←	
64.	11214	Μαντίθεος ό Πρωταγόρου — Κτήσων	leu triumfător ←	comună gr. a VI-a
65.	11209	Μαντίθεος ό Πρωταγόρου — ΣΩΝ	leu triumfător ←	
66.	11230	Μαντίθεος ό Πρωταγόρου — ος	leu triumfător →	
67.	11185	Μαντιθεος ό Πρωταγόρου —	leu triumfător →	
68.	11079	Μητρόδωρος ό 'Αρισταγόρου — Ηοσίδειος	—	comună gr. a VI-a
69.	11204	Μνησις ό Φορμίωνος — —	Nike →	
70.	11126	Πόσις ό Στρατονίκου — ... Α/Δ...	ciorchine ←	
COMUNE GRUPELOR V—VI				
71.	11166	'Απολλόδωρος ό Διονυσίου — —	—	
72.	11189	'Απολλόδωρος ό Διονυσίου — —	—	
73.	11258	'Απολλόδωρος ό Διονυσίου — —	—	
74.	11196	'Εκαταΐος ό Λαμάχου — —	tirs cu panglică ciorchine	
75.	11191	'Εκαταΐος ό Λαμάχου — —	rupt	
STAMPILE CARE CONTIN NUMAI NUMELE PRODUCĂTORULUI				
76.	11086	Μένων — —	cap bărbos ←	
77.	11199 ΡΧΟΥ — —	—	
78.	11258 ΡΙΟΣ(Δημήτριος?) — —	cap bărbos →	
79.	11175 ΣΙΟΣ — —	cap ←	
80.	11231 ΟΣ — —	cap bărbos ←	
STAMPILE CU LEGENDA PARȚIAL PĂSTRATĂ				
81.	11235	Αισχίνης ό 'Α ... Ν ... — Καλλισθένης	rupt	

1.	2.	3.	4.	5.
82.	11248	'Αρ νης ό ονικου	Μενεκράτης	—
83.	11192	A ΠΟΞΙ		rupt
84.	11221 ΟΜΟΥ ΧΑΡΟΥ Ο.		Nike cu torță aprinsă în mâna stingă →
85.	11194	└ Α Υ		ghioagă ↓
86.	11224	Α Ε		șters
87.	11226 Ο ΟΥ Χ		neclar
88.	11233 ΟΣΤΟΥ Υ		neclar
89.	11177 Υ Σ		tirs cu panglică ↑
90.	11232 'ΟΥ ΤΟΥ Υ		vas cu corp globular și două apucători ↑
91.	11162 ΟΜΟΥ Υ		probabil ciorchine ↓
92.	11191 Σ Υ Σ		

1.	2.	3.	4.	5
93.	11321 Y	trofee ←	
	 Y		
94.	11206 ΤΟΣ	proră de corabie	
			
			
95.	11193	ciorchine ↓	
			
	 ΟΣ		
96.	11223	proră de corabie	
			
	 Μ ..		
97.	11200 Y	două profile →	asemănător vezi Dacia NS, XIII, 1969, p. 226, nr. 678
	 ΟΥΝΤΟΣ		
	 ΟΥ		
98.	11013	ΑΣ	cap de bărbat →	
		Η		
99.	11212 ΥΝΟΜΟΥ	cap de bărbat cu coroană ←	
			
100.	11218 ΟΥ	cap bărbos ←	Iconografie asemănă- toare, V. Canarache <i>Importul...</i> , nr. 358
			
			
101.	11222	cap bărbos ←	Asemănător, ștampila cu numele astynomului Πυθουκλής (E. M. Pridik, <i>Inventarnii katalog kleim</i> , 1917, tabl. IX)
	 Ο ...		
			

1.	2.	3.	4.	5.
<i>STAMPILE LA CARE S-A PĂSTRAT NUMAI SIMBOLUL</i>				
102.	11150	cornul abundenței ↑	
103.	11021	cap de bărbat ?	
104.	11243	cap de bărbat →	
105.	11172	cap bărbos →	ștampilă îngustă aplicată oblic